ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2014. Випуск 61. С. 39–44
Visnyk of the Lviv University. Series Philology. Issue 61. P. 39–44

УДК 811.222.1'373.611-13'366

ФОРМАЛЬНО-МОРФОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОГО ПЕРСЬКОГО СЛОВОТВОРУ

Катерина Криконюк

Інститут сходознавства НАН України ім. А. Кримського,
вул. Грушевського 4, Київ, Україна, 01001,
тел.: (044)2864461 e-mail: kr.kateryna@yahoo.com

Розкрито основні принципи формально-морфологічного підходу в контексті вивчення словотвірної системи перської мови. Цей підхід, керуючись низкою вихідних методичних настанов, уможливлює членування слів у формалізованому вигляді й подальшу класифікацію словотвірних формул з метою виявлення загальної картини системи словотвірних моделей перської лексики.

Ключові слова: словотвір, формально-морфологічний підхід, морфологічний аналіз, повнота і простота опису, однорідність, формалізація, обмеження поля дослідження, кодування слів.

Дослідження словотвору є необхідним кроком при відтворенні цілісного уявлення про структуру мови. “Складність системи словотвору зумовлена її нерозривними зв’язками з іншими рівнями мови, рухливістю системи і неможливістю проведення чіткої грані між її потенцією та фактичною реалізацією, між словотвором та словозміною, [...] а також різноманітністю та комунікативною значущістю самих функцій словотвору” [6, с. 466].

З огляду на це у сучасному мовознавстві розрізняють такі підходи до вивчення словотвору:

1) синтаксичний (трансформаційний, породжувальний), пов’язаний з дослідженнями Н. Хомського. Цей підхід передбачає розгляд семантики і структури дериватів як наслідку породження різних синтаксичних конструкцій і розуміння словотвірного правила крізь призму “ланцюжка переходів, що лежать в основі перетворення вихідних синтаксичних конструкцій у відповідний дериват” [4, с. 289];
2) ономасіологічний, який розробила М. Докуліла, який розглядає словотвір у контексті теорії номінації і використовує для його інтерпретації поняття ономасіологічного базису, ономасіологічної ознаки, зв’язки та ономасіологічної категорії [4, с. 289];
3) функціонально-семантичний, що є синтезом трансформаційного й ономасіологічного підходів, і на передній план ставляться проблеми,

© Криконюк К., 2014

"пов'язані з семантикою, функціонуванням і творенням похідних слів у живому мовленні" [4, с. 290];

4) формально-морфологічний, який шляхом застосування формалізованої процедури морфологічного аналізу уможливлює створення логічно несуперечливого якісного і кількісного опису словозмінної або словотвірної системи мови в синхронному зрізі.

Основи формально-морфологічного аналізу словозміни для потреб машинного перекладу свого часу опрацювали І. Братчиков, С. Фітіалов і Г. Цейтін. За запропонованою ними методикою формалізовані описи морфології словозміни різних мов зробив у 1963–2003 роках К. Тищенко. Це формальні морфології дієслівних підсистем французької, італійської, португальської, іспанської, перської, фінської мов; опис акцентуаційних моделей іменного словотвору російської мови, а також системи словозмінних моделей частотної лексики української мови.

Морфологічний аналіз, який вважається "найбільш ефективним методом виявлення структури слова" [6, с. 16], передбачає встановлення інформації про словоформу шляхом чіткого виділення елементів лексеми та одночасну їх класифікацію [6, с. 25]. Можливості сполучуваності морфем завжди обмежені (у синхронічному зрізі); через те, можна очікувати, що процедура морфологічного аналізу складатиметься з кінцевої кількості кроків [6, с. 16]. Крім того, формальний аспект підходу дає змогу стисло, у скороченому вигляді зафіксувати і передати відношення між словотвірними формантами, оцінити їх характер та виявити логічну структуру цілої системи.

Свого часу проблемою перського словотвору займалися Є. Бертельс, Ю. Рубінчик, Л. Пейсіков, І. Овчиннікова, А. К. С. Ламбтон (A. K. S. Lambton). Серед іранських науковців цієї теми торкалися Х. Резаї Багбілі та П. Н. Ханлері. Окремі аспекти морфології перської мови відображені у дослідженнях з комп'ютерної лінгвістики К. Міґердуміян, М. Арабсорхі та М. Шамсфард, Б. Саґот (B. Sagot) та Ґ. Вальтер (G. Walter). Водночас очевидно, що перський словотвір досліджено недостатньо, на що вказує, зокрема, відсутність системного викладу його моделей і правил у переглянутій нами літературі.

Одну з перших спроб дослідити словотвірну систему перської лексики засобами формально-морфологічного підходу зробив О. Бєдов під науковим керівництвом К. Тищенка у дипломній роботі "Морфологічна структура сучасної перської мови", матеріалом для якої став реєстр невеликого за обсягом персько-японського словника Ш. Оказакі (близько 6 000 слів). Однак перегляд наявної літератури з питань сучасного перського словотвору переконує, що ця тема потребує подальшої розробки та удосконалення. Запропоновані принципи та критерії формально-морфологічного підходу виглядають достатніми, аби ефективно дослідити словотвірну систему перської мови і адекватно відтворити картину словотвірної структури перського лексикону.

Методичні настанови словотвірного аналізу. У процесі побудови формально-морфологічного опису певної мовної підсистеми прийнято спиратися на низку вихідних методичних настанов, до яких належать: *повнота, простота, однорідність* і *формалізація*.

Повноти опису досягають вичерпним залученням на вихідному етапі усіх без винятку мовних явищ досліджуваної галузі, зафіксованих певним авторитетним джерелом або групою джерел (принцип "воронки"): в нашому випадку це мають бути всі лексеми зі словотвірними морфемами обраного для дослідження словника М. Каріба.

Простоту опису забезпечують відбором економної метамови дослідження, прагненням до прозорості процедури аналізу, досяжної для повторення або перевірки, оглядної і несуперечливої. При цьому не варто забувати, що метамова опису не повинна бути складнішою від описуваного мовного об'єкта.

Формалізацію дослідження забезпечують використанням лаконічної системи умовних позначень морфологічних категорій (наприклад, N – іменникова коренева морфема, A – прикметникова, V – дієслівна, Pron – займенникова; sg – однина, pl – множина тощо). Цілком неприйнятною є поширена компромісна традиція громіздких позначень граматичної інформації при кожній лексемі (як-от прийнятих в описах словозміни позначень на зразок "1-ша і 3-тя ос. множ. теп. ч. дієслів І-ї дієвідм.", або "за винятком дав. і орудн. відм. множ. прикм. і дієприкм.").

Принцип ***однорідності*** спрямований на уникнення еклектичного або механічного поєднання для потреб словотвірного аналізу часом взаємно несумірних засобів дослідження, опрацьованих на інших методологічних засадах.

Обмеження поля дослідження. Серед необхідних умов формально-морфологічного підходу − процедура обмеження вихідного поля досліджуваних об'єктів. У нашому випадку це стосується усунення з поля аналізу морфологічно нерозкладної лексики, тобто слів, які не мають у своєму складі упізнаваних сучасним користувачем словотвірних морфем. Це переважно службові частини мови (клітики, артиклі, вигуки, сполучники тощо), власні й географічні назви. Виключаються з поля дослідження також і словосполучення, які становлять об'єкт формального синтаксису. Інакше кажучи, в полі уваги залишається як одиниця дослідження графічна лексема з наявним у ній словотвірним елементом: у межах формально-морфологічного підходу до вивчення словозміни її визначають як "непорожній інтервал між двома пробілами" *у тексті* [6, с. 13], а у вивченні словотвору – *у словнику*.

У перській мові співіснують явища кількох морфологічних типів. Згідно з типологічною класифікацією мов за критерієм способів сполучення морфем у словоформах [7, с. 159–161], перську мову можна охарактеризувати як переважно аналітичну з яскраво вираженими рисами флективності та елементами аглютинації. Відсутність фузії виражається у чіткому поділі слів перської мови на морфеми, що істотно полегшує процес морфологічного членування лексем.

Процедура кодування слів. Формально-морфологічний підхід передбачає опис процесу членування слів у формалізованому вигляді, який уможливлює подальшу класифікацію їхніх словотвірних формул з метою виявлення загальної картини системи словотвірних моделей перської лексики. Приклади кодування:

V dān.estan ~ Vestan

V pors.idan ~ Vidan
V parast.idan ~ Vidan
A xod.sar ~ PronN
N dān.eš ~ Veš
N pors.eš ~ Veš
N dān.eš.gāh ~ Veš.gāh
N nama.yeš.gāh ~ Veš.gāh
N pors.eš.nāme ~ VešN
N xodā.parast ~ NV
N xod.parast ~ PronV
N xod.nevis ~ PronV
N xod. āmuz ~ PronV
Ad nesbat.an ~ Nan
N aseman.qorombe ~ NVe
N azraq.poosh ~ AV
N aq.če ~ Nče

У такий спосіб цільнооформлені складні і похідні слова (тобто слова зі словотвірними морфемами) регулярно та послідовно розкладаються на мінімальні лінгвістичні знаки – морфеми як найменші білатеральні (двобічні) мовні одиниці, що мають лексичне або лексико-граматичне значення [пор. 1]. Це дає змогу абстрагуватися від семантики слів, зосередившись винятково на їхньому словотворі, та уможливлює подальше оперування отриманими словотвірними формулами слів.

З наведених прикладів видно, що дальші формули легко надаються до об'єднання у словотвірні класи, що необхідно для з'ясування цілісної картини діючих словотвірних моделей перської мови.

На матеріалі перського словника малого обсягу дотепер виявлені попередні дані про кількісні характеристики складників перського словотвору. У згаданому дослідженні О. Бєдова вказано, що іменники складають понад 67 відсотків реєстру, причому дещо менше половини їх становлять неподільні слова. На складні іменники припадає майже чверть загального обсягу словника. В утворенні складних іменників найчастіше беруть участь прості іменники і корені теперішнього і минулого часів дієслова (NV, NW). Арабські запозичення також беруть участь у словотворенні іменників, але рідше, ніж суто перські слова. Складні арабські запозичення (тобто, відмінні від формули فَعْل утворюють приблизно третини іменників, але ця словотвірна підсистема в межах перської лексики ще зовсім не досліджена засобами формальної морфології.

Стаття: надійшла до редакції 16.12.2013
доопрацьована 20.02.2014
прийнята до друку 23.04.2014

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бєдов О.* Морфологічна структура сучасної перської лексики : дипломна робота / О. Бєдов. – К., 1997.
2. *Ковалик І.* Вчення про словотвір / І. Ковалик. – Львів, 1961.
3. *Конверський А. Є.* Логіка (традиційна та сучасна) / А. Є. Конверський. – К., 2008.
4. *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К., 2008.
5. Лингвистический энциклопедический словар / под ред. В. Н. Ярцевой. – М., 1990.
6. *Тищенко К. Н.* Глагольная парадигма романских языков : дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук / К. Н. Тищенко. – К., 1969.
7. *Тищенко К. М.* Основи мовознавства / К. М. Тищенко. – К., 2007.
8. *Фитиалов С. Я.* О построении формальной морфологии в связи с машинным переводом / С. Я. Фитиалов. – М., 1961.

FORMAL-MORPHOLOGICAL APPROACH TO THE STUDY OF THE MODERN PERSIAN WORD-BUILDING SYSTEM

Kateryna Krykonyuk

A. Krymsky Institue of Oriental Studies,
National Academy of Science, Ukraine,
Lesya Ukrainka blvd. 9/84, Kyiv, 01001,
tel.: (044)2864461 e-mail: kr.kateryna@yahoo.com

The goal of this paper is to describe the main principles of the formal morphological approach to the study of the modern Persian language word building system. Based on the fundamental methodological guidelines, this approach allows division of the words in a formalized form and further classification of the word-building formulas in order to show the overall system of the Persian language word building models.

Key words: word formation, formal-morphological approach, morphological analysis; uniformity, completeness and simplicity of description, formalization, confining the research field, coding of words.

ФОРМАЛЬНО-МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

Екатерина Криконюк

Институт востоковедения НАН Украины им. А. Крымского,
бульв. Леси Украинки д. 9, кв. 84, Киев, Украина, 01001,
тел.: (044)2864461 e-mail: kr.kateryna@yahoo.com

Рассмотрено основные принципы формально-морфологического подхода в контексте изучения словообразовательной системы персидского языка. Этот подход, базируясь на ряде исходных методических руководств, позволяет членение слов в формализированном виде и дальнейшую классификацию словообразовательных формул с целью выявления общей картины системы словообразовательных моделей персидской лексики.

Ключевые слова: словообразование, формально-морфологический подход, морфологический анализ, однородность, полнота и простота описания, формализация, ограничение поля исследования, кодирование слов.